

“УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ”: ЗАВЕРШУЮЧИ РІК

Шановні читачі, перед вами – номер журналу “Український соціум”, який завершує 2025 р. Завершується календарний рік, але не академічна, дослідницька праця.

Складні часи породжують складні теми. Штучний інтелект, організації із взаємодії з емігрантами, реформи соціальної політики та доля дітей-сиріт – все це очікує на вас в нашому журналі. Складно жити в темні часи, але жити без розуміння та уявлення про них ще складніше і небезпечніше. Перед вами – чергові приводи полемізувати, замислитися та модифікувати власні дослідження й роздуми: розлогі та теоретичні статті про соціальну політику та воєнні травми українського суспільства. “Український соціум” тримає руку на пульсі сьогодення, як би це банально не звучало, – і не в останню чергу завдяки тому, що так вчиняють наші шановні автори.

До тематики архетипів національної свідомості та державотворення звертається аспірантка Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Вікторія Арзамасівна Паздрій**. Її стаття присвячена дослідженню концепції В. Липинського крізь призму архетипу “Яфетової Сили” та його потенціалу для консолідації сучасного українського суспільства в умовах повномасштабної війни та кризи постмодерну. Авторка аналізує одне з ключових питань національного буття – шляхи подолання суспільної фрагментації через відродження та переосмислення історичних моделей політичної поведінки. Вона досліджує та синтезує філософську спадщину В. Липинського, поєднуючи аналіз його текстів з архетипно-міфологічним підходом та елементами аналізу сучасного політичного дискурсу. Важливим внеском є спроба адаптувати ідеал “яфетівської” еліти до умов постмодерного суспільства з його розмитими ієрархіями та множинністю ідентичностей. Проте робота має й певні недоліки, що можуть бути розглянуті як напрями подальшого розвитку тематики: іноді аргументація, особливо щодо прямої проєкції архетипів на конкретні сучасні події (наприклад, сепаратизм на Донбасі), видається дещо спрощеною та могла би бути більш обережною з огляду на складність і багатофакторність таких явищ; аналіз могла б доповнити чіткіша розробка механізмів запропонованих інституційних реформ (освітньої, інформаційної), крім загального їхнього переліку. Сподіваємося також, що в подальшому авторка звернеться до порівняльного аналізу подібних архетипів у політичній культурі інших пост-радянських або центральноєвропейських країн, а також до емпіричного дослідження того, наскільки запропоновані ідеологеми знаходять відгук у сучасному українському суспільстві. Незважаючи на це, стаття є внеском у розуміння ідейної спадщини В. Липинського та пошук ресурсів для національної консолідації, пропонуючи не лише глибокий аналіз історичних концепцій, але й важливу методологічну рамку для їх застосування до викликів сьогодення. Нехай вона знайде читача серед усіх, хто прагне зрозуміти, які ціннісні та символічні підвалини можуть стати основою для побудови стійкої, солідарної та відповідальної української політичної нації в повоєнний період.

Актуальну в умовах війни тематику соціальної стабільності та суспільної згуртованості порушує колектив авторів ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” на чолі з доктором економічних наук, членом-кореспондентом НАН України **Вікторією Валеріївною Близнюк**, за участю кандидата економічних наук **Лариси Павлівни Гук** та кандидата педагогічних наук **Романа Яковича Левіна**. Їхня стаття присвячена вивченню зв’язку між умовами людського розвитку та рівнем солідарності в суспільстві, що є критично важливим для збереження соціальної стабільності України під час війни та в повоєнний період. Вони беруться за емпіричну перевірку гіпотези про наявність такого зв’язку, пропонуючи соціально-економічний підхід до зміцнення суспільної згуртованості. Методологія дослідження ґрунтується на порівняльному аналізі даних EVS/WVS

(2017–2020 pp.), що характеризують стан солідарності між Україною та країнами-лідерами світового рейтингу Індексу людського розвитку. Автори обґрунтовано розглядають солідарність у двох вимірах – вертикальному (довіра до інститутів влади) та горизонтальному (довіра між людьми), – і послідовно демонструють кореляцію між високим рівнем людського розвитку та високими показниками всіх аналізованих індикаторів солідарності. Автори показують глибинний розрив між Україною довоєнного періоду та розвиненими країнами, а також аналізують динаміку довіри в Україні після 2022 р. Декому аналіз може видатися дещо механістичним, оскільки спирається на узагальнені індекси (ЛІР) та середні значення за країнами, що може приховувати внутрішню диференціацію; бажаною видається більш розгорнута дискусія щодо причинно-наслідкового механізму цього зв'язку – чи людський розвиток породжує солідарність, чи високий рівень соціальної довіри сприяє ефективній політиці розвитку. Водночас стаття залишається цікавою для розуміння основ суспільної стійкості, пропонуючи не лише переконливі емпіричні докази, але й конкретний політичний вектор для державного управління в кризовий час. Управлінці та вчені, що намагаються через вдосконалення якості життя, освіти та свобод зміцнювати найцінніший ресурс – єдність і довіру всередині українського суспільства, – знайдуть у статті чимало цікавого для себе.

Тематику соціальної стійкості, надзвичайно болючу в умовах війни, описує кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України **Олена Юрїївна Сова**. Вона висуває амбіцію на комплексний аналіз дестимуляторів – негативних індикаторів, що підривають резиліентність соціального середовища України та якість життя населення в умовах накладення гуманітарної, економічної та безпекової криз. Варта підтримки спроба систематизації та емпіричної оцінки цілої низки тривожних соціальних явищ, розкриття їхньої ролі як індикаторів виснаження адаптивного потенціалу суспільства. Цікавою видається концептуальна рамка розгляду впливу дестимуляторів через три фази резиліентності – абсорбцію, адаптацію та трансформацію. Приваблює емпірична ґрунтовність і системність: авторка досліджує широкий спектр індикаторів – від рівня злочинності, самогубств і бездомності до захворюваності на туберкульоз, алкоголізму та підліткової народжуваності, – насичує аналіз актуальними статистичними даними з різних джерел і демонструє тенденції їхньої динаміки за останні роки. Проте іноді широке охоплення індикаторів призводить до того, що аналіз окремих з них видається дещо поверхневим і занадто “швидким”, а зв'язок між конкретним дестимулятором і кожною з фаз резиліентності могла би бути розкрита більш чітко та аргументовано; аналіз могла би доповнити більш виразна дискусія щодо пріоритетів і механізмів державної політики з нейтралізації цих дестимуляторів, окрім загального заклик до структурних реформ та підтримки “ініціатив знизу”. Думаємо, що вартою уваги буде в подальшому спроба розробки інтегрального індексу соціальної резиліентності. У цілому стаття є важливим і своєчасним внеском у розуміння глибинних соціальних ризиків, з якими стикається Україна, даючи не лише емпіричну діагностику стану соціального середовища, але й корисну аналітичну модель для оцінки його стійкості. Державні управлінці, муніципальні керівники, представники соціальних служб – всі, хто прагне зрозуміти, які саме “точки болу” соціального організму потребують першочергового втручання для збереження життєздатності суспільства та забезпечення його здатності не лише виживати, але й трансформуватися в бік сталого розвитку в повоєнний період – можуть звернутися до даних цієї статті.

До фундаментальної тематики методології соціологічного знання звертається аспірантка кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка **Марта Юрїївна Борецька**. Її стаття присвячена масштабній теоретико-методологічній систематизації парадигмальних рамок соціологічної рефлексії цінностей. У ній зацікавлений читач знайде компаративний огляд та упорядкування провідних когнітивних підходів, реконструюючи історичну еволюцію гносеологічних позицій від класики до сучасних неklasичних та інтегративних метапарадигм. Цікавим видається аналіз аксіоматичних ядер класичної, неокласичної, посткласичної, неklasичної та постнеklasичної метапарадигм, демонструючи, як змінювалося розуміння феномену цінностей у соціології – від об'єктивістських “соціальних фактів” до плинних, контекстуальних конструкцій у постмодернізмі.

Робота задовольняє хоч і невеличкий, але стійкий попит в українській соціології на теоретичні узагальнення: авторка не лише описує парадигму розвитку, але й метафоризує її як дерево еволюції соціологічного знання, а також детально розкриває пізнавальний потенціал різних рівнів аналізу – від мікро- до мега-. Не доведеною, але цікавою гіпотезою виглядають описані авторкою тенденції до зближення об'єктивістських і суб'єктивістських традицій, посилення міждисциплінарності та розширення методологічного інструментарію. Іноді надмірно широкий огляд може створювати відчуття дещо абстрактного, відірваного від конкретних емпіричних контекстів теоретизування; аналіз могла б доповнити більш виразна ілюстрація того, як запропонована структурована схема може бути застосована до актуальних українських реалій, особливо в контексті воєнного часу та трансформації цінностей. Соціологи, історики соціології, викладачі соціологічних дисциплін, та всі, хто бажає глибше зрозуміти теоретичні підвалини соціологічного дослідження цінностей і шукає шляхи для консолідації різнобічних підходів до них, знайдуть у цій статті для себе корисне та цікаве.

Другою статтею в рубриці “Соціологія” є стаття аспіранта Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна **Марка Васильовича Агаркова**, який звертається до нагальної проблеми трансформації вищої освіти в умовах цифрових і соціальних викликів. Його цікавить комплексна та складна проблема впливу інформаційно-мережевих трансформацій на освітній досвід українських студентів, зокрема у контексті масового переходу на дистанційні та гібридні формати, активного впровадження цифрових інструментів і штучного інтелекту (ШІ). Родзинкою статті є авторське масштабне емпіричне дослідження (всеукраїнське онлайн-опитування 2552 здобувачів вищої освіти, проведене у 2025 р.), з апеляцією до якого автор аналізує одне з ключових питань сучасної освітньої політики – як зберегти та підвищити якість навчання в умовах глибокої цифровізації, спричиненої війною та глобальними трендами. Автор не лише фіксує процеси ствердження гібридних моделей навчання, але й картографує цифровий ландшафт студентської повсякденності, виявляючи найпопулярніші платформи та високий рівень базової цифрової грамотності. Іноді аналіз має переважно описувальний характер, і глибший причинно-наслідковий зв'язок між окремими явищами (наприклад, між форматом навчання та конкретними академічними результатами) міг би бути досліджений більш ретельно; бажаною була б ширша інтеграція порівняльних даних опитування викладачів для більш об'ємного відображення інституційної динаміки. Водночас ми маємо справу з важливим, своєчасним і практично орієнтованим внеском у розвиток соціології освіти в Україні, з діагностикою поточного стану, спектром обґрунтованих рекомендацій – від розвитку інфраструктури та цифрових компетентностей до оновлення освітніх політик щодо ШІ. Ця стаття, сподіваємося, знайде читача серед керівників освіти, викладачів і дослідників, адже саме від об'єктивного розуміння цих процесів залежить здатність української вищої школи не лише адаптуватися до викликів сьогодення, але й формувати майбутнє.

Рубрику “Економіка” представлено дослідженням актуальних соціально-економічних викликів сучасної України у виконанні доктора економічних наук, професора Державного податкового університету Міністерства фінансів України **Олени Іванівни Береславської**. Авторка досліджує одне з ключових питань майбутнього відновлення країни – потенціал системи недержавних пенсійних фондів (НПФ) як інструменту фінансової стабільності громадян і джерела довгострокових інвестицій, для чого вона аналізує та узагальнює динаміку основних показників НПФ за п'ять років (активи, внески, виплати), поєднуючи цей кількісний аналіз з якісним дослідженням інвестиційної політики фондів та інституційних обмежень їх діяльності. Авторка розглядає НПФ не лише як соціальний інститут, але й як важливого інституційного інвестора, ефективність якого жорстко обмежена рамками законодавства та станом національного фінансового ринку. Варта уваги чітко виокремлена та емпірично підтверджена констатація надмірно консервативної інвестиційної політики НПФ, що проявляється у домінуванні вкладень у державні цінні папери та банківські депозити на тлі мінімальної присутності акцій, що суперечить міжнародній практиці. Особливої уваги заслуговує критичний підхід до аналізу перешкод розвитку системи, зокрема акцент на низькому рівні фінансової грамотності населення, відсутності ефективних податкових стимулів і руйнівному впливі війни на реальні

доходи громадян. Авторка детально, з опорою на статистичні дані, показує, як взаємопов'язані фактори – від нерозвиненості фондового ринку до високих витрат на послуги фінансових посередників – обмежують дохідність пенсійних активів і, відповідно, привабливість НПФ для населення. При цьому іноді опис окремих проблем (наприклад, перелік фінансових інструментів або витрати на адміністрування) видається дещо констативним і міг би бути доповнений більш виразною дискусією щодо конкретних механізмів їх подолання; аналіз могла б поглибити більш чітка структуризація та пріоритизація запропонованих перспективних напрямів розвитку. З метою розуміння критичного стану та потенціалу недержавного пенсійного забезпечення в Україні, системних проблем і основи для подальшого розроблення державної політики в зазначеній сфері ця стаття буде корисною для всіх стейкхолдерів формування соціальної політики в Україні та дослідників.

Тематику критично важливої пенсійної реформи в Україні продовжує голова ради Національної асоціації недержавних пенсійних фондів України та Адміністраторів НПФ **Олег Іванович Макаренко**, який звертається до аналізу корпоративних пенсійних фондів як ключового інституту для запуску накопичувальної пенсійної системи в умовах воєнного стану та демографічної кризи. Актуалізуючи глибоку системну кризу солідарної системи, автор досліджує розвиток професійних пенсійних схем на базі великих державних підприємств і стратегічних корпорацій як сценарій пенсійної трансформації. З цією метою у статті здійснено узагальнення світових тенденцій переходу від пенсійних схем з визначеними виплатами (DB) до моделей з визначеними внесками (DC), поєднуючи цей міжнародний контекст з глибоким розумінням українських інституційних реалій. У статті практично обґрунтовано, чому саме великі державні компанії мають стати “полігоном” для запуску накопичувальної системи нового типу, пропонуючи конкретну дорожню карту. Проте іноді аналіз світових тенденцій видається дещо загальним і міг би бути більш нюансовано пов'язаний з конкретними ризиками для України; пропозиції щодо державних компаній могли би бути доповнені більш виразною дискусією про потенційні організаційні та регуляторні бар'єри на шляху їх реалізації. Водночас стаття дає серйозне розуміння того, як може практично відбуватися пенсійна реформа в Україні на основі конкретних цифрових аргументів для політиків і керівників державних компаній. Вона буде корисною для усіх, хто прагне зрозуміти, як формуватиметься модель довгострокових заощаджень в Україні, стейкхолдерів соціальної політики, управлінців і політиків України.

Проблематику реформування соціальної сфери в умовах кризи та воєнного стану продовжує кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України **Інеса Леонідівна Жук**. Вона вибудовує спробу концептуального обґрунтування мультисуб'єктного управління як ключового підходу до трансформації системи соціального захисту населення. Фокусом уваги авторки є одне з фундаментальних питань сучасного державотворення – інституціоналізація широкого публічного діалогу та співпраці між державою, ринком і громадянським суспільством. Це здійснюється на підставі систематизації концепцій мультисуб'єктного управління, де теоретичний аналіз європейських моделей соціального захисту поєднується з поглядом на українське законодавче поле та інституційні механізми. У статті не лише розкриваються теоретичні засади, але й ілюструється практичний інструментарій через детальний аналіз рівнів, форм і принципів соціального діалогу в Україні, представлений у змістовних зведених таблицях. Авторка наполягає, що саме вже наявні та законодавчо врегульовані механізми соціального діалогу мають стати практичною основою для розвитку ширшого публічного (громадського) діалогу як інструменту відповідального управління. Наявні і подальші напрями для поглиблення напрацювань: подекуди опис характеристик мультисуб'єктного управління видається дещо ідеалізованим і міг би бути доповнений більш критичним аналізом реальних бар'єрів для його впровадження в Україні, таких як бюрократія, дефіцит довіри або низька інституційна спроможність громадянських організацій; аналіз міг би виграти від більш конкретних прикладів успішних практик публічного діалогу саме в соціальній сфері на регіональному або місцевому рівнях. Не вистачає й емпіричного дослідження ефективності роботи конкретних органів соціального діалогу в Україні. Водночас сама стаття порушує важливе питання управління соціальною сферою в Україні не лише в

теоретичній рамці для аналізу, але й в практичних орієнтирах для політиків та активістів, управлінців та аналітиків, які можуть скласти аудиторію читачів цієї статті.

Актуальну та болючу проблему захисту найвразливіших громадян у воєнний час досліджує кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України **Олена Григорівна Дідківська**. Не так вже й просто читати її болючий аналіз системи соціального захисту дітей, які перебувають в інституційних закладах України, в умовах повномасштабної війни. Картина гуманітарної катастрофи та прямих загроз життям дітей – ось що стоїть за даними про реальний стан і можливості забезпечення безпеки, прав і потреб дітей, позбавлених сімейного піклування під час збройного конфлікту. Ускладнює картину вплив бойових дій на функціонування різних типів інституцій, де макрорівнева державна політика поєднується з мікрорівневим буттям практичних проблем евакуації, кадрового забезпечення та умов проживання. Детально реконструйований процес евакуації, що включає масштаби, географію переміщень і викриті проблеми обліку, додає драматизму статті. Усі пропозиції щодо модернізації системи (створення Національного агентства, впровадження цифрових інструментів моніторингу, розвиток сімейних форм виховання) безпосередньо впливають з проведеної діагностики та орієнтовані на конкретні міжнародні стандарти. Іноді опис запропонованих заходів видається дещо загальним і міг би бути доповнений більш детальним механізмом їхнього фінансування та впровадження в умовах бюджетних обмежень; аналіз міг би виграти від включення порівняльного досвіду країн, які також стикалися з потребою захисту інституційних дітей під час конфліктів. У цілому педагоги, адміністратори системи освіти та виховання, конструктори соціальної політики, державні управлінці мають ознайомитися з картиною в цій статті, яка ставить шляхетну мету – врятувати та забезпечити майбутнє найвразливіших дітей України в умовах війни та в період повоєнного відновлення.

Своєрідним продовженням тематики, хоча й з неочевидного куту зору, є стаття доктора філософії з політичних наук, наукового співробітника Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ “Львівська політехніка” **Володимира Вікторовича Гнатюка**, який порушує проблематику гуманітарного реагування та інтеграційної політики країн-сусідок у контексті вимушеної міграції з України, зокрема в аспекті співпраці громадського сектору та органів місцевої влади Словаччини у наданні гуманітарної та інтеграційної допомоги українським воєнним мігрантам у 2022–2025 рр. Словацький досвід є насамперед інклюзивним партнерством державних і недержавних інституцій, і тут динаміка міграційних потоків до Словаччини за кількісними, віковими та гендерними параметрами автором аналізується у поєднанні статистичного огляду з теоретичним осмисленням колаборативного врядування та спільного виробництва публічних послуг. Це не тільки оперування масштабними міжнародними даними, але й доповнення авторськими узагальненнями на основі спостережень за діяльністю ключових словацьких неурядових організацій. Дещо апологетично, але захоплююче виглядає опис того, як партнерський формат, попри свою організаційну складність, забезпечує інклюзивність і довгострокову результативність. Проте опис окремих проєктів видається дещо описовим, він міг би бути доповнений більш глибоким аналізом внутрішніх механізмів прийняття рішень у таких партнерствах; аналіз міг би виграти від більш виразного окреслення конкретних політичних та адміністративних бар'єрів, які довелося подолати для налагодження співпраці. Проте для України як держави та суспільства надзвичайно важливим є розуміння сучасних механізмів адаптації суспільств до масштабних міграційних криз, для чого цілком доречним є ретельний аналіз словацького кейсу. Громадянське суспільство, активісти, профільні міністерства, організації та діаспорні спільноти можуть зацікавитися матеріалами в цій статті.

Традиційно актуальну палітру думок і настроїв сучасної української молоді висвітлює соціолог проєкту U-Report, а також громадської організації “ЮСАП” **Валентина Сергіївна Демчук**. Її стаття-дайджест презентує результати низки опитувань, проведених у межах інноваційного молодіжного проєкту U-Report у четвертому кварталі 2025 р., присвячених ключовим аспектам життя молодого покоління: мовним і читацьким практикам, фінансовій безпеці та доступу до освітніх і соціальних

послуг. У статті описуються ключові показники на основі аналізу масиву даних, отриманих через цифрові платформи. Представлені дані не лише фіксують конкретні показники (наприклад, 84,7% молоді читає українською мовою або 74,8% відчувають потребу у фінансовій грамотності), але й безпосередньо орієнтовані на вплив: результати плануються для використання Національним банком України, Українського інституту книги та міністерствами для коригування програм. В огляді показано, що після повномасштабного вторгнення майже половина опитаних змінила мовні звички на користь української, що є потужним індикатором. Особливої уваги заслуговує комплексний підхід до виявлення вразливостей – від фінансових ризиків (37,2% стикалися з шахрайством при пошуку роботи) до психологічних потреб (49,3% бажають допомоги з ментальним здоров'ям), що формує цілісну картину пріоритетів молоді. Авторка показує, як цифровий простір (соціальні мережі) став головним каналом інформування та формування уподобань молоді, одночасно будучи і основним середовищем ризику. “Український соціум” радий надавати постійний майданчик для донесення до широкої соціологічної спільноти результатів проєкту.

Підтримує “Український соціум” і традиції наукової полеміки та оглядів. У цьому номері представлено два аналітичні огляди у комбінації з рецензією на нові наукові видання.

Так, **Володимир Георгійович Саріогло** представляє аналітичний огляд колективної монографії “Національна політика та глобальні виклики: інструменти реагування” авторства колективу під керівництвом Олени Макарової. Рецензент акцентує увагу на ключовій меті книги – розробці інструментарію для соціальної політики в умовах глобальних ризиків, структуровано висвітлює зміст монографії, підкреслюючи практичну спрямованість запропонованих механізмів – від інституціоналізації політики до конкретних фінансових інструментів і пенсійної реформи. Він позитивно оцінює комплексність підходу та здатність авторів монографії дати відповіді на гострі запитання щодо сталості соціальної системи. У рецензії не лише резюмовано зміст, але й представлено монографію як важливий внесок у наукову дискусію, корисний для експертів, науковців і практиків.

Другою рецензією є текст **Вікторії Володимирівни Микитенко**, яка проводить детальний аналіз тієї ж колективної монографії “Національна політика та глобальні виклики: інструменти реагування”. Вона описує це видання як важливий внесок у національний науковий дискурс, що презентує цілісне бачення функціонування державних систем в умовах глобальної невизначеності, акцентуючи увагу на тому, що колектив монографії не лише аналізує проблеми, але й пропонує практично орієнтовані рішення. Рецензентка особливо виокремлює розділи, присвячені інституціоналізації соціальної політики, накопичувальній пенсійній системі та фінансовому механізму соціального захисту, називаючи їх концептуально завершеними та такими, що мають високу прикладну цінність для державного управління, одночасно вказуючи на певні обмеження монографії. Вона зазначає, що праця має фрагментарний характер і не формує єдиної інтегрованої моделі політики. Авторка рецензії звертає увагу на те, що аналіз у монографії не охоплює повного спектра глобальних ризиків.

Цей випуск журналу виглядає дуже алармістським, звертаючись до болочих проблем і серйозних викликів перед українським суспільством. Проте величезний шлях подолання проблем починається з його осмислення, і ми пропонуємо всім зацікавленим, залученим, компетентним у цих проблемах доєднуватися до полеміки.

Сподіваємося, що в подальшому і бажання наших авторів, і підтримка наших рецензентів та редакторів, і зусилля колег з ГО “Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка” та ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” продовжать вихід у світ журналу “Український соціум”.

Змістовного та корисного читання вам, шановні читачі. Хай ці тексти знайдуть вдячну та розлогу відповідь.

Редакційна колегія журналу “Український соціум”